

एतदेवविशदयितुं प्रतिजानीते सत्विति ॥ ४६ ॥ इति शर्ति ० मो ० नै ० मा ० दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥ ४६ ॥

प्रतिज्ञातं निरूपयति चतुरिति नव्यक्तः प्रभवो देहांतरप्राप्त्यर्थः । अव्यक्तं निधनं पूर्वदेहवियोगोपेक्षां स्वमवत्पूर्वापरदेहत्यागयोगैर्न गृह्यत गृह्यतः प्रवेशवस्तु विषयः । अत्र हेतुमाहार्धेन अव्यक्तेति यतः नव्यक्तं लक्षणं ज्ञापकमस्य तादृशं अतोऽव्यक्तं लक्षणं अत्र हेतुः । अव्यक्तात्मकं अव्यक्तोऽय आत्मा तदात्मकं द्वितीयं हेतुवत्तत्रैव कल्पितं अतस्तत्कल्पिते प्रभवनिधनेऽपि अव्यक्ते एवेत्यर्थः ॥ १ ॥ नन्वेवं मध्ये पिदेहादिरव्यक्त एव स्यादाद्यंतयो रव्यक्तत्वादित्यत आह यथेति प्रागुक्तं । चैवाव्यक्तोऽप्यश्वत्थो मध्ये व्यक्तो भवति एवमव्यक्तान्मनसः संभवो व्यक्तिकर्तृदृश्यस्येत्यर्थः ॥ २ ॥ अभीति यथायत्कांतलोहं चुंबकपाषाणं प्रत्यचेतनमप्यलोहमभिमुखं गच्छति एवं देहं व्यक्तिकर्तृगतमनुस्वभावः पूर्वसंस्कारो हेतुर्येषां कर्मणां तज्जाः धर्मा धर्मादयो भावाः अर्था अभिद्रवन्ति यच्चान्यदपि ईदृशं अविद्यादिकं तदपि अभिद्रवति ॥ ३ ॥ इमे मेव न्यायमन्यत्राप्यतिदिशति तद्वदिति अव्यक्तजाः अविद्योऽप्यभावाः कामकर्मवासनादेर्हेद्विद्यादयश्चाचेतनाः अजितः संहताः एवं कर्तुः चेतनस्य कारणलक्षणाः कारणं ब्रह्मलक्ष्यंति ते कारणं तद्ब्रह्मणः सकाशात्सत्त्वचित्त्वा नंदत्वादयोऽपि भावाः अभिसंगताः यथा पूर्वोक्तस्मोप्यात्मा

सतु देहाद्यथा देहं त्यक्त्वा न्यंत्रं प्रतिपद्यते ॥ तथान्यसंप्रवक्ष्यामि भूतग्रामं स्वकर्मजं ॥ ४६ ॥ इति श्रीमहाभारते शांतिपर्वणि मोक्ष० वार्णोऽध्यात्मकथने दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥ ४७ ॥ भीष्म उवाच चतुर्विधानि भूतानि स्यावराणि चराणि च ॥ अव्यक्तप्रभवान्यादुरव्यक्तनिधनानि च ॥ अव्यक्तलक्षणं विद्यादव्यक्तात्मकं मनः ॥ १ ॥ यथाश्रुत्य कणीकायामंतर्भूतो महाद्रुमः ॥ निष्पन्नो दृश्यते व्यक्तमव्यक्ततात्संभवस्तथा ॥ २ ॥ अभिद्रवत्यस्कंतमयोनिश्चेतनं यथा ॥ स्वभावहेतुजा भावा यद्दृश्यदपीदृशं ॥ ३ ॥ तद्वदव्यक्तजा भावाः कर्तुः कारणलक्षणाः ॥ अचेतनाश्चेतयितुः कारणादभिसंहताः ॥ ४ ॥ न भूतं न खंदौ भूतानि न र्पयो न सुरासुराः ॥ नान्यदासीदृते जीवमासेदुर्नतु संहतं ॥ ५ ॥ पूर्वमित्यं सर्वगतं मनो हेतुमलक्षणं ॥ अज्ञानकर्म निर्दिष्टमेतत्कारणलक्षणं ॥ ६ ॥

नात्मगुणगणो देहांतरप्राप्तौ संहन्यत इत्यर्थः ॥ ४ ॥ ननु शुक्रशोणितसंयोगादिक्रमणे देहदृष्ट्यादिकं दृश्यते तत्कथं त्वामे देहवदा कस्मिन् कीदेहांतरप्राप्तिरित्याशंक्याह न भूरिति द्वाभ्यां जीवं चिद्धातुं विनाम्बादयो वा ऋषयः प्राणाः प्राणावाक् ऋषय इति श्रुतेः सुरासुराः शमकामादयः इत्येवमादिकं अन्यैवासीत् प्रागुत्पत्तेः संहतं अज्ञानोपाधि जीवं ते राजानं भृत्या इव नाप्यासेदुः पश्चादपि नासादितवंतः भवादयो नित्यं जीविना संगता इत्यर्थः ॥ ५ ॥ कथं तद्विद्वत्संधस्य जीवे प्रतीतिरत आह पूर्वमिति एतज्जीवेश्वादितादात्म्यं अज्ञानकर्ममायाकार्यं इति निर्दिष्टवेदे इन्द्रो मायाभिः पुरुषं पश्येतेत्यादौ पूर्वमनादि नित्यं अज्ञाने सत्यं नुच्छेद्यं सर्वगतं विद्वद्विद्वत्साधारणं व्यवहारकाले यथोक्तं पश्चादिभिश्च विशेषादिति मनो हेतुमनोजन्यं अलक्षणं अनिर्वचनीयं कारणं पूर्ववासनासैवलक्षणं विशेषतो ज्ञापकं यस्य प्राग्भवी यवासा वादेव तत्तन्पश्चादिदेहतादात्म्यमालनः प्रतीयते यथा स्वप्नेऽराज्ञोऽपि राजा स्मृतिप्रतीतिः तद्वदबालस्याऽपि बालोऽस्मृतिप्रतीतिर्जायत इत्यर्थः ॥ ६ ॥